

KERESZTÉNY MAGVETŐ.

XXX évf.

Május—Június. 1895.

3-ik füzet.

Alkudozó theologia.

A vallások kétfélék: termettek és kijelentettek*). Az elsőbkek közt megnevezhetem például a fétisizmust, az ősök lelkei *cultusát*, latinul kell mondanom, mert „tisztelet“ nem fejezi ki egészen; „imádás“ pedig többet mond,) továbbá az égi testek és maga az ég imádását. vagy természeti állapotukban vagy személyesítve, mint a görög és római mythologiában. A kijelentetteket hiánytalanul elősorolhatom: ezek a Zoroastrismus, Brahmanismus, a Buddhismus, Jahveismus, Christianismus, Mahomedismus. Minthogy ezeknek a kijelentései írásban is van foglalva, könyves vallásoknak is nevezhetnök. Szent könyveik: a Zend Avesta, a Védák, a Lalita Vistara, az Ó-Testamentum, az Uj-Testamentum, a Korán. Köztük az a különbség, hogy az egy Biblián kívül mindeniknek évek sok százain át megállapított és változatlanul gondosan megőrzött szövegei vannak; holott a Bibliát az újabb kor kutató szelleme bírálat alá fogta.

A bíráló eljárás a keresztény felekezeteket két (úgyszólván) pártra szakasztotta, u. m. az „orthodoxus“-okéra és a „liberalis“-okéra, a melyek ellenséges lábon állanak egymással szemben. Az elsőbkek ugyanis a r. cathol. conciliumokban megállapított (kanonizált) bibliai könyvekhez és ezeknek szövegéhez ragaszkodnak, (megjegyezve, hogy a Lutheranusok és Reformatusok az Ó-Testamentumnak csak zsidó-szövegü könyveit ismerik el kanonizálnak.) A szabadelvűek ellenben a Bibliai critica eredményeit is elfogadják.

A legújabb időben azonban oly írók is állottak elé, a kik közölni akarják a vágást. Ilyes kísérményeket ismertet *Armstrong A.* egy amerikai folyóiratban, a melynek »Uj Világ« (New World) a címe. Ezt az ismertetést kívánom én fordításban közölni.

* * *

A mi nemzedékünkre egy mélyen érdeklő mozgalom nyomta a bélyegét Megkísértik sokfelől, hogy oly theologiai alkatot állítsanak fel, a mely egyszersmind számba vegyen mindent, a mi mondani valója van a criticának és a tudománynak a hagyományszerűen

*) Religio naturalis, r. revelata.

»igazhitü«-eknek* tartott állításokra nézve és mégis valahogy megtartsa a dogmák láncolatát. Ez a törekvés nagyszerű megkísértése annak, hogy miképpen lehessen két urnak szolgálni. A legmagasabb jellemű, dús műveltségű férfiak próbálkoztak meg vele oly őszintén, a milyen őszinte alku lehet. Csatlakozásra készített nagyon sokakat, a kik nem akarnak megválni régi szerelmöktől, míg ki nem egyezkedhetnek az ujjal; a régi szerelem az orthodox theologia levén, az új az eléhaladó gondolkodás. Számíthat az a kisértmény buzgó hála-jára sok fiatal papolónak, a kik azt vélik, hogy több jót tesznek, ha az új bort ó tömlőbe töltik, semmint ha még tekintélytelen firmájú, közkeletnek még nem örvendő palaczkokban árulják. Tovább tölja az a gonosz napokat a béke és barátság kedvelői elméjében. Ugy látszik, mintha áthidalná a forradalom mély szakadását (*abyssus*). Mindezeknél fogva ez, értelmi, szellemi és társadalmi tekintetben legnagyobb érdekű ügy minden értelmes figyelő szemében.

Ez a mozgalom, a mely Új Theologia vagy Új Ortho-doxia nevet kapott, vagy átalános és következetes (*thorough*, ném. *durchgreifend*) vagy éppen az ellenkezője. Azaz: vagy megmarad állhatatosan elveinél, vagy alkalom szerint elsuhan ottan-ottan mellettök. Az első esetben bátorkodom, jóllehet kétségeskedve azt hinni, hogy reményvesztett ellenmondás. Az utóbbiban ködös határozatlanság, a mely a lelkiismeretet elaltatja és észbeli segítséget senkinek sem nyújt.

Dr. Fairbairn, az Oxfordi Mansfield Collegenek igen tanult és kitünő főnöke és az egyetemi testületnek Angliában elsőrangú tudósa, egy nyilatkozatot ada ki, a mely világosan megismerteti az Új Theológiát a merő átalános alakjában. Tudnivaló, hogy ily czimű könyvét értem: »Krisztus helyzete a mostani Theológiában.«**) Hajlandó valék eleinte merőben kihagyni ezt a munkát az Új Theológiák sorából, úgy látszván, hogy a vitás kérdések felett való alku nélküli döntései a régiebb társulatok rendszerébe utasítandók. De tovább tanulmányozván az veszem észre, hogy nem lehet igazságosan vádolni Dr. Fairbairnt azzal, mintha nem akarná tudni, mi mondani valója van a criticismusnak a kereszténység eredetéről és emberi történelméről. Mesteri kézzel terjeszti elénk az egészet. Sohasem veszi magának azt a szabadságot, hogy következtetéseit hagyományos vagy egyházi tekintélyekre alapítsa. Mindent, a mi az új gondolkodásnak mondani valója van, szívesen elismer. Ennél fogva minden bizony-

*) Orthodox.

**) The Place of Christ in Modern Theology.

nyal helyet követelhet az új theologusok közt. Ha következtetései mégis szembeszökő ellentétben vannak az előzményeivel, az nem a teljes általánosság hiányának, sem a modern criticismus eredményei számba nem vételének tulajdonítandó, hanem pusztán és vakmerő ellenmondás (contradictio).

Dr. Fairbairn legelől is kikerüli a theologiai nyomozást egy csudálatos *a priori* feltevással — nem kisebbel, mint az: hogy az Isten természetéről való minden vizsgálódás (*speculatio*), a mely korábbi, mint az Új Testamentom irodalma, nem theologia; ellenben, hogy a theologia a keresztény Szentírás magyarázatával kezdődik és végződik. Az és csupán csak az neki az »eredeti forrás«. Mintha bizony az Isten és az ember és a világegyetem közti viszonyok vizsgálatának lehetnének más forrásai, mint az Isten és ember és a világegyetem maguk.

Szoros kutatás azt a tényt hozza ki, hogy mindennek »eredeti forrása« Dr. Fairbairn véleménye szerint: »Jézus öntudata.« Még pedig nem csak erkölcsi és szellemi fogalmakra nézve, hanem eltekintve az Istennek az emberhez való viszonyától, az Istenség szerkezetére nézve. Aztán az Új Testamentom minden írói fogalmait a Jézus öntudata szolgálatába állítja — még a Sz. Pálét is, holott annak, a ki elsőben olvassa azt a dicső irodalmat, legott feltűnik, hogy a pogányok apostolának sok oly fogalma van, a melyeknek nyoma sincs sem a Synoptikusok, sem a negyedik Evangélium szerinti Jézus öntudatában. Nagyon szerettem volna, hogy a Sz. Pál theológiájára alkalmazza Dr. Fairbairn az ő sokszor ismételt saját elvét: »A theológiának elhatározó (determináló) elve . . . Krisztus. Ezzel a nézettel kell azt alkotni és Ő vele egyetértve állapittatik meg az igazság.« Érdekltem volna engem, ha megkísérte, ámbár magam részéről azt hiszem, hogy a szóba vett elv éppen nem felel meg az igazság követelésének, mert a Krisztus gondolatának próbaköve a lélekbe oltott legtisztább eszmékkel való öszhangzat és az Istentől az emberi értelemben vésett törvényekkel való egyetértés.

Midőn annak a fürkészéseivel foglalkozunk, hogy minő tartalmat fedez fel Dr. Fairbairn a Krisztus öntudatában, elképedünk, hogy mi jó ki. Dr. Fairbairn a történelmi Jézusban az ő saját Istenségének teljes öntudatát teszi fel, és mégis ezt mondja: »Ha úgy fognák fel Krisztust az ő történelmi életében, mint egy öntudatos Istent, a ki úgy él és beszél, mint egy korlátolt ember, azzal a Duketismust*) állítják, a legrosszabb alakjában, mert az őt véghe-

*) *Dokéták*. Ezzel a közös névvel jelölik mindazon eretneket, a kik Krisztusnak csak látszólagos testet tulajdonítottak (ezért nevezték fantaziastáknak is) Pall. Lex F. j.

tetlen valótlan-ságba oszlatná fel.“ Ezzel tökéletesen egyetértek. De micsoda nyomorult álokoskodással kísérti meg összeegyeztetni az Istenségnek ezt a nem öntudatosságát az Istenségnek azzal az öntudatosságával, a mely Dr. Faibairn theológiájának éppen az alakja?

De Mansfield főnöke nagy értekezésének az a része irányozza Jézusnak egyszerű és gyönyörű tanítása ellen a leghalálosabb dőfést, a hol theológiája érdekében arra törekszik, hogy az Isten atyai viszonyát Krisztushoz és az Istennek mi hozzánk való atyai viszonyát megkülönböztesse egymástól. Szerinte ezek merőben különböző nemei az atyaságnak. Azt a véleményt koczkiátatom, hogy a theologia egész irodalma nem nyújtja szembeszökőbb példáját annak, hogy miképp vesztegeti meg egy rögzött előítélet bétolakodása azt, a mi részrehajlatlan magyarázat akarna lenni, mint az a szakasz, a melyben az a különbség állítatik. A megkísértett különböztetés egymást üző zavarok sora. Lássuk az állítmányokat a mint következnek: 1. Krisztus, fia az Atyának, de csak annyiban, hogy az Isteni Személyek egyike a Háromságban (tehát nem fia az Istennek az „Isten“ szószólás értelmében, hanem csak Fiu az Istenségben). 2. Az Isten „a mi atyánk“, de egészen más értelemben, mint abban, a hogy a Krisztus atyja. 3. Midőn Krisztus ismeretét tőle vesszük, azzá leszünk, „ami ő a ki adta“, a mi csak azt teheti, hogy hát mi is az Isten fiaivá leszünk; a mi megint sz. szövege szerint, logikailag csak azt teheti, hogy mi is második személylyé lehetünk a Háromságban, Fiai a széles értelemben vett Istentől megkülönböztetett Atya Istennek. Tudnivaló, hogy Dr. Fairbairn megtagad minden ilyes magyarázatot; de logikailag csak úgy tehető, ha egyszersmind sokat is megtagad, a mi mellett legtöbbet erősködik.

Valóban annak a jelével, hogy mily hősiei eltökéléssel és saját gondolkodási irányának megtagadásával ragaszkodhatik egy egészen jelenkori (modern) férfiú az orthodoxiához, Dr. Fairbairn könyvének azokban a fellengős transcendentális szakaszaiban találkozunk, a melyekben ő az Istenség belsejéről és ama közületbeli „Személyek“ kölcsönös viszonyáról beszél nekünk. Az Isten „ennél a lényegnél (essentia) fogva társaság“ (societas). Isten Jézusnak voltaképpen (essentialiter) Atyja és „Ő maga magának színt oly voltaképpen Fia.“ „Az Istenség benső élete a szeretet közössége“. — E szerint hát az Istenség három személyből van alkotva, a mint látszik, a „személy“ szónak teljes szokott értelmében. Az Isten három külön személy, a kik szeretik egymást és egymást különböző módon szeretik: az egyik a másikat atyailag szereti, holott a máso-

dik az elsőt fiuilag szereti. Szerző nem kísérti meg komolyan a minden elfogulatlan elmének felöltő vastag tri-theismus ellen ovakodni egyébként mint azzal a bátor védszerrel, hogy az együttvétt három személyre mindenütt csak ezzel a szóval vonatkozik: „Ő^a. Nem is könnyű kitalálni, mi egyébbel ovakodhatnék.

Honnan tudja Dr. Fairbairn ezeket a bámitó és kábitó tényeket a legfőbb lényt illetőleg? „Ezeket a benső és voltaképpi módokat és alakokat“ — így világosit fel — „nem természetből, hanem kijelentésből ismerjük.“ Konstatálja azokat és kimondja, hogy nem alapítja semmi más tekintélyre, hanem csak az Uj Testamentombeli okmányokra. Engedjük meg a vitás szövegek orthodox magyarázatait. De az az egész bámulatos hypothesis, a mely egyszersmind az Istenadta észnek az *ex cathedra* hirdetett állitmányai előtt meghunyászkodását, meg az egymásnak ellenmondani látszó számtalan adatok tanulékony elfogadását teszi fel, az a hypothesis, — mondom — egy vegyes irodalomnak, melynek minden részének eredete körülményei tudós viták tárgya, a töredékein és Jézusnak senki se tudja kitől, senki se tudja mennyi idő multán felkapott szavai nyomán alapszik; és köztudomásu dolog, hogy derék és kifogástalan emberek elolvashatják előlről végig a nélkül, hogy legparányibb tanúságot*) leljenek arra, hogy nemeslelkü írónak az Istenség három személyisége eszméje eszökbe ötlött volna. A nagy pyramisnak a hegyére állítása valóban csekély feladat lenne ahoz képest, a minek feloldására Dr. Fairbairn vállalkozott, midőn theologiája rengeteg következtetéseit az Évangéliomok és Epistolák vékony alapjára építi.

Nem vesződöm a többi linárral, a melybe, a mint látszik, hogy keveredett Dr. Fairbairn, midőn eltökélte magát, hogy jelenkori tudósnak és criticusnak s egyszersmind az ultra-orthodoxia bajnokának álljon be. Ilyesek a Sz. Lélek rögtöni helyettesítése annak a tisztnek a teljesítésében, a melyet eddigelé az „Igénék“ tulajdonítottak; az Észnek (nagy É vel kezdve) rögtöni eléállítás, mintha az is egy más Személy volna; a Krisztusra alkalmazott Személy szónak olykori használata, midőn úgy látszik, hogy csak befolyás értetik alatta; az „ész világának“ hamis megkülönböztetése az Isten saját szavától. Kénytelen vagyok úgy tekinteni az egész tudós művet, mint még egy tanubizonyosságát annak, hogy az orthodox theologia csak a fogalomnevek értelmezéseinek untalan változtatásával és cserélgetésével tarthatja fenn magát.

---

*) Evidentia.

Utoljára is, logikai vétséget örömet megbocsáthatni. Hol egyikünk, hol másikunk követhet el botlást. De annak a törekvésnek, hogy *beléolvassák az Evangéliomokba* az egyházi theológiát, szomorubb oldala mutatkozik abban, hogy a legderekből embereket odaesábitja, hogy *kiolvassák* (azaz kiirassák) belőlök a központi üzenetet¹⁾, azt az üzenetet, a mely az értékét adja meg a többi mindnyájának. Jézus központi gondolata az Istennek atyasága, központi üzenete annak a sürgetése, hogy jussunk közösségbe – nem vele, hanem -- az Atyával, az övével és miénkkel. Ő az Isten minden gyermekének közetlen hozzájárulhatását tanította és arra volt erős vágya, hogy azok tudják és érezzék, hogy az az Atya mindig velök van. Ennek ellenében az állítja Dr. Fairbairn, hogy az ember sohasem ismerheti meg az Atyát, ha csak nem lát egy valódi fiút, a kinek benső ismerete van az Atyáról, holott a miénk csak külső. Nem bánnók ha csak a theologiai philosophiában volnának különböző nézeteink. Csak mikor a minden szellemi igazságokra nézve így nyilvánítja mély skepticismusát az orthoxia, akkor kell kiáltanunk azoknak az „igazhitűeknek“, hogy ne kenjék Krisztusra a theológiájukat, hanem üljenek a lábaihoz és tanuljanak tőle.

* * *

Most már oly könyvek csoportjához lépek, a melyek az „Uj Igazhitűség“ (*Orthodoxia*) jellegéhez hibebe. Ezeket nem bélyegzi a Dr. Fairbairn teljes általánossága és azért benső ellenmondásaik könnyebben kikerülhetik olvasóik figyelmét.

Az első könyv czime: „Krisztus Istensége. Irták az Andoveri²⁾ theologiai papnövelde tanárai.“³⁾

Egy Amerikai barátom, a ki maga is az Uj Theológiának jeles tanára, azt adta értésemre, hogy az idézett könyv⁴⁾ szerzőinek az a céljuk, hogy elhárítsák magukról és Seminariumukról azt a gyanút, mintha kedvező légkört szolgáltatnának az Unitarius *bacillusok*-nak. Szabadjon megvallanom, hogy csak azt a különbséget bírom felfedezni e kitünő férfiak nyilatkozatai és az Unitárius Vallástétel (Confessio) közt, hogy az ő kifejezéseik tartozkodók és hogy ők nem tudják theologiai műszavaiknak világos és határozott értelmét adni.

¹⁾ *Evangélium* = örvendetes üzenet v. tudósítás.

²⁾ Városka az E.-Államokban, Massachusetts tartományban.

³⁾ *Divinity of Jesus Christ. An Exposition of the Origine and Reasonableness of the Belief of the Cristian Church.* By . . . Professors in Andover Theological Seminary, Boston. Houghton Mifflin and Co. 1893

⁴⁾ A ki nem értené, = könyv. F. j.

Fordítsuk le, a mit vélni látszanak, tiszta és nem kétértelmű szavakkal és legott egyszerű és ájtatos Unitarismusnak fog feltűnni. Csupán csak a légkörüket megszállott sűrű köd okozza, hogy theologiájok orthodox szint visel s megnyugtatja az eretnesség ócsárlóit.

Az egész könyü — mély vallásossága előtt örömet meghajlok — egy játéküzés e szavakkal: „istenség“ és „isteni“. A Krisztus istenségének egy értelemben vett tanához való hűségüket az írók azzal bizonyítják, hogy a másik értelembe istenség elfogadására szolgáltatnak érveket. Elé kell hát, lehető szabatosággal adnunk, micsoda két értelembe alkalmazhatják és alkalmazzák a közbeszédbe és irodalomban ama nagy műszót.

Nohát, „Istenség“ tehet Istennel azonosságot, vagy tehet Istenhez hasonlóságot. Midőn két ember ezt mondja: Krisztus, isteni! az egyik azt értheti, hogy *ő Isten*, holott a másik úgy érti, hogy *olyan mint Isten*, vagy részletesebben: az egyik úgy értheti, hogy *ő Isten*, a másik meg úgy érti, hogy *isteni elemet lehet felfedezni benne*. Ismét, mikor két ember ezt mondja: „Isten volt Krisztusban“, az egyik azt értheti, hogy Isten és Krisztus személyei az elnyelődésig összevegyülnek; holott a másik azt érti, hogy az Isten úgy befolyásolta Krisztus szellemét, hogy ennek gondolkodása és jelleme annak a befolyásnak bélyegét hordozta. A kifejezésnek mind a két alakja (istenség és isteni) egészen igazolt (legitimus) bármelyik értelembe. Mind a kettővel élhet az, a ki Krisztust és Istent egynek tartja, akár az a ki kettőnek; csak az a használat nincs igazolva (illegitimus), a mely nem különbözteti meg a voltaképp különböző két jelentésöket, vagy a ki használja, cserélgeti jelentésöket, a nélkül, hogy előre értesítne kellően róla.

Nevezzük, sem egyiket sem másikat nem dicsérve sem megszólva, hanem csak egymást értés kedviért, azt az értelmöket, a mely Isten és Krisztus azonosságát vagy egybeolvadását tartja felsőbbnek, a másikat alsóbbnak. Az orthodox ember a felsőbb, de az unitárius az alsóbb értelembe használja mind a kettőt. Elismeri örömet, hogy Krisztus isteni volt; de hozzáteszi, hogy — kiki a maga nemében — az volt Sz. Pál, Sz. Ferencz, Kempis Tamás, Wordsworth. Még készebb nyilvánítani, hogy Krisztusban Isten volt, de hozzáteszi mélyen meggyőződve, hogy Isten volt Lutherben, Wesleyben, (Dávid Ferenczben), Mazziniban, Garrison és Brow János¹⁾

¹⁾ Garrison és John Brown amerikai polgárok egész életüket a néger-rabszolgaság ügyének szentelték. Az utóbbi halált is szenvedett az ügyért.

hósi elszántságában. Világos, hogy nem lehet Krisztus személye felett érvényes vitatkozást folytatni, ha a felek ki nem egyeznek előre, hogy azokkal a szólamokkal felsőbb-e vagy alsóbb jelentésökben fognak élni és ha kiegészíttek, eleitől fogva azon használatnál nem maradnak.

No már, az Andoveri tanárookra az a panasgom, hogy eleitől fogva mindvégig sehol sem hozzák tisztába, hogy a felsőbb értelemben-e vagy alsóbban használják az „isteni“ és más rokon szólamokat. „Ha az ő műve isteni mű“, mondják, „ugy ő több mint emberi személy“. Minden bizonynyal, ha az „isteni“ szóval a felsőbb értelmében élünk. Igen, de az előzményben csak alsóbb jelentésében van igazolva a használata. Ha pedig ebben értjük, szintugy mondhatjuk, hogy Dante és Beethoven isteni munkát végeztek. Hogy a tanárok ezt a szólamot: „Isten Krisztusban“, alsóbb értelemben használják, kiviláglik abból a passusból, a melyben ugy tiltakoznak, hogy nem hiszik, „hogy az Isten az ő véghetelenségében, mindenhatóságában és mindenüttjelenvalóságában vett volna ember alakot magára“, hanem csak, „hogy az Isten annyiban volt Krisztusban, a mennyiben Isten emberi személyiségben nyilváníthatja¹⁾ életét a történelemnek adott időszakában.“ Én feunen vallom magamat Unitáriusnak, de semmi nehézséget nem érzek abban, hogy egyetértsek ezzel a kifejezéssel.

Igen erősen hiszem azt, a mit az Andoveri tanárok, hogy „az Isten nyilváníthatja életét emberi személyességben a történelemnek adott időszakában. Sőt azt hiszem, hogy ismételten nyilvánította és nyilvánítja most is egy s más elterjedt híru emberi személyiségekben és több olyakban, a kiknek életpályája nem kitünő, s munkája alantfoku. De sohasem jutott volna eszembe ugy mutatni fel azt a tényt, mint annak a tanubizonyosságát, hogy azok az emberek *Istenek*. Ellenben meg vagyok győződve, hogy ha megkérdeznők azokat a személyeket a Jézustól lefelé, azt kapnók feleletül, hogy éppen az tette az Istennek általuk való nyilvánulását oly fényessé és gyönyörűvé, hogy ők az Istent másnak és nem maguknak érezték és hogy életüket nem magukkal, hanem az Istennel, az Atyával, mással mint magukkal való közösülésben táplálták.

De ha bajos kihozni vajon azt tartják-e a tanárok, hogy Krisztus *valójában*²⁾ *Isten*; szintoly bajos azt is kivenni, vajon azt

¹⁾ Manifestálhatja

²⁾ Realiter.

tartják-é, hogy Krisztus *valójában ember volt*. Igaz hogy ezt sokszor mondják. De aztán az ő szelid, ködös modorukban sokszor mondanak olyakat is, a mik zavarba vetik vissza az embert arra nézve, hogy mit akarnak. „Melyik embernek“ írják, lehetne joga egy másiknak olyat parancsolni a melyet Jézus a gazdag ifjunak, feltételvétevé az engedelmességet az Isten országába juthatásnak?) És ismét: „Ő Messias volt, a ki oly hódolatot kívánt és nyert, a melyet emberek iránt csak azok teljesíthetnek, a kik elvesztették önbecsülésöket.“²⁾

Iróink nem bátorkodnak, mint az előbb ismertetett merészebb theologus, Jézusnak feljegyzett mondásaiban sok bizonyosságát lelni annak, hogy ő Isten. Nincs ugyan kétségek, hogy lehettek elveszett nyilatkozataiban olyan bizonyságok, de megvallják, hogy a haszonvethető tanubizonyosságokból nem lehet egyenesen következtetni.

Fájdalmasan tapasztalom, hogy ez a könyv is, szintugy, mint az, a melyikről előbb szólottam, el van árasztva az iránti kétkedéssel, hogy az ember egyenesen bírja felfogni az Isten Atya voltát. „Az emberek“ — így írják a tanárok — „bírnak úgy fogni föl az Istent, mint határtalan (absolut) eszet, de mint Atyát, csak Jézus kijelentése következtében foghatják fel.“ Ez ismét mély és alapos Skepticismus az emberi léleknek az Atyával való közösülésére nézve; már pedig ez volt Krisztusnak központi üzenete az emberhez. A mi tanáraink megint példáját adják annak a ténynek, a mely az egész keresztény irodalmon át huzódik, hogy az orthodox védíratok a Nagy Tagadásra alapulnak. „Ki áll jót“ — kérdezik a tanárok — „az Istennek Atyai viszonyáról?“ — „Honnan tudjuk, hogy az egyéb, mint fogalom?“ Ők „az Istennek határtalan és voltaképpi Atyaiságáról a jótállást csak Jézus Krisztusnak határtalan fiúságában lelik.“³⁾ A mi engem illet, az Istennek az emberhez való voltaképpi és örökös Atyasági viszonyáért való jótállónak nem fogadom el ezt az okmányi tanubizonyosságok ingó alapjára gyarlón épült theologiai

1) Máté XIX., 21. — Összevetve az ereleti szöveggel, látnivaló, hogy vastagon ferditnek a tanárok. Elsőbben is, nem annyira parancsolat, mint tanácsadás Jézus részéről s egyszersmind próbára vetés, hogy mennyire komoly a gazdag ifju meg érő szándoka. Másodsor nincs szó benne a „mennyszághu jutásról“, és harmadszor a mit Jézus mond nem „feltétel“, hanem kárpótlás ígérete: „kincséd léssen mennyben.“

2) Nem lelek helyet, a hol Jézus ily követelést nyilvánított volna.

3) Ez ellen azt a vizsont kérdést lehetne görditni, hogy hát a „Fiúság-ért“ ki vagy mi áll jót.

dogmát. Lelki életem tényei kezeskedhetnek arról; azok a tények, a melyek embertársaim tapasztalásában viszhangzanak. Az Istennek Atyái voltát az élet tapasztalása bizonyítja, és Jézus maga mindenkor csak arra a tanubizonyyságra hivatkozik.

* * *

Wood urnak a „Kereszténység túléléséről“ tartott felolvasásában¹⁾ sok érdekes és tanulságos dolog leledzik. Csak hogy irányának némi dagályossága csökkenti az olvasó gyönyörüségét és kellett némiképp apasztani hallgatói haszonvételét. Nem egészen világos, hogy miért neveztetik a könyv „Kereszténység túlélésének“, mivel nagy részben csak azon lovagol, hogy a kereszténységnek központi fogalma a Háromság tana. De tanról úgy szólni, mint túlélésről, az physiologia világánál tekintve nem sugallja sem haszonvehetőségét sem maradandóságát. Akár hogy legyen, Wood ur azt állítja, hogy a történelem kérélhetetlen törvényszéke azt itéli, hogy az Isten-eszmének egyetlenegy maradandó alakja a Háromság fogalma, hogy az az egyetlenegy észszerű (rationalis) alak.“ Megint nem méltatva minket arra, hogy bizonyításra hivatkozzék, azt tudatja velünk Wood ur, hogy „Jézus Krisztus azt tanítja, hogy az Atya, Isten; a Fiu, Isten; a Sz. Lélek, Isten és mégis az nem három Isten, hanem egy Isten.“ Ha készek vagyunk elfogadni Wood urtól azt a két állítmányt, hogy a „Háromság a Theismusnak egyetlenegy maradandó és észszerű alakja“ és hogy a „Nazarethbeli Jézus azt egész teljességében tanította“, nem látszik, mit lehetne még hozzá szólni. A vita bé van fejezve. Az Unitárius meg van czáfolva s a falhoz van szoritva.

Csak az a baj, hogy azok az állítmányok csupán csak felvételek (assumptio), a melyekhez a Wood-féle egyháziak annyira hozzászoktak, azokat annyiszor hallották és maguk is annyiszor mondták, hogy nem úgy állítják elé, mint végét, hanem mint kezdetét a vitának, az érünek nem következményét, hanem előzményét²⁾ és teljességgel nem veszik észre, hogy azok a történelemben és tényileg minden alap nélkül szükölködnek. Wood ur kevésse odább azt mondja, hogy „nagy ideje már, hogy ne metaphysikából, hanem Jézustól vegyük az Isten fogalom tartalmát.“ Szivesen beléegyezem.

¹⁾ *Survivals of Christianity*. Studies in Theology of Divine Immanence. By Charles James Wood London. Macmillan et Co. 1893.

²⁾ Azaz: azt teszik alapigazságnak, a vizsgálat induló pontjának, a mi eredménye kell hogy legyen.

De az következik belőle, hogy el kell fordulnom Wood urtól és az Evangéliumokhoz folyamodnom. Amde Jézus azt mondja az Evangéliumokban, hogy „a tiszta szívűek látják meg az Istent“,¹⁾ és hogy „az Isten ruházza a mezei liliomokat“²⁾ és táplálja a hollókat“.³⁾ Holott Wood ur felereszttelen metaphysikai handabandával kínál, a melynek értelmét — ha van értelme — sem én, sem embertársai száza közül kilenczvenkilencz nem foghatja fel.

Hadd adjam példáját: „Az Öntudatos örök Elme örökösön termel (produces) egy Magához hasonló Igét (Logos). Ennél a hasonlóságnál fogva az Öntudatos Ige és az eredményező (originating) Elme együtt terraennek egy Elvet (principle), a mely tökélytelen, mint Ő maga, de minthogy az Ige létele származtatott, az a mit Ő az Elmével együtt eredményez (originates), kijárási (kifolyás, procession), kijárat (process), a mely folyton foly és mivel végzetlen, mindig tökéletes kijárat.“ Mibelyt ezekből az elképesztő mondatokon való tünődésből kiocsudtam, elkezdtem értelmök némi pislogását kilesni. A mit elsőben láttam, nagyon meglepett, mert azt vettem észre, hogy azok a szavak többek közt azt jelölik, hogy az Ige nem Elme. A mindjárt következő eredményen még inkább megütöközttem, azon t. i., hogy a Sz. Lélek nem Személy, hanem Elü, vagy kijárási vagy kijárat, azzal a benne foglalt ellenmondással, hogy az mindig tökéletes és mindig tökélytelen (complete, incomplete). Akár hogy vegyük, elvont (abstract) valami a mi két személyt hagyott rám, hogy kiegyeztessem (reconcile) az Istenségben: Ez ugy látszott, hogy megvilágítja az utat, a melyen „az Istenfogalomnak egyetlenegy észszerü alakjához“ jussak, és egy két lapon át mindig táplált a remény, hogy elérkezem az észszerüséghez. De biz az a remény csakhamar meghiusult. Mert ime, azt olvassom, hogy „a Sz. Lélek, Személy. A mi Személyből állományilag jár ki, maga is Személy“, a mi nagyon vitatható állítmány. „Ő Személy, személye szellemek Úra.“

Wood ur azt mondja továbbat nekünk: „Ha az Atya Isten az emberi Lélekben benmaradandó (immanens), a Háromságbeli szemé-

¹⁾ „Boldogok a tiszta szívűek, mert ők meglátták az Istent.“ (Máté V. 8.)

²⁾ „És a ruházatról miért vagytok szorgalmasok? Nézzétek a mezei liliomokat.“ (Máté V. 28.)

³⁾ „Gondoljátok meg a hollókat . . . az Isten táplálja azokat.“ (Luk. XII. 24.) F. j.

lyek egymásraható létezésénél¹⁾ fogva a Sz. Lélek is benmaradandó. Tehát lenni kell valami értelemnek (*sensus*), a mely szerint a Sz. Lélek az emberi lélek életének és gondolkodásának személyesen és állományosan a kútfeje.“ Nemde rettenesen hasonlít a Sz. Lélek működését hirdető reklámhoz? Ha az Atya az emberi lélekben benmaradandó (a miről eddig azt véltem, hogy csak Unitárius eretnekesség), minden bizonynyal úgy tekinthetjük Őt, mint „élet és gondolkodás kútfejét? Vagy mi egyéb lenne a működése az emberi lélekben? „A mily egyszerűek és világosok Urunk szavai“, azt mondja Wood ur, „ha elfogultság és előítélet nélkül vétetnek, mily hamar elvesztették sok esetben és viszonyban az Egyházi theologusok azoknak mély és üdvös értelmét“. Mily világos példája Wood ur maga a saját nyilatványának. Vetkezze le ő a Trinitarius elfogultságát és előítéletét és vegye számba még egyszer Jézusnak „egyszerű és világos mondatait“, és a maga metaphysikai zavart fogalmai s ellenmondásai helyett, a melyek lélekölők, azt a gyönyörű tanítványt fogja lelni, hogy az Isten a mi Atyánk és Atyja Jézusnak a mi atyánkfiának és hogy Ő lehelli az ő életét minden lélekbe, a mely felkeresi őt és a ki közbenjáró nélkül közöszl gyermekeivel.

* * *

Dr. Abbotról és minden munkájáról mély tisztelettel kívánok szólni. De nem lehet őt feloldani „A Kereszténység Fejlődése című könyvében²⁾ elkövetett némi értelmi vétségek vádjá alól, a melyeket az „Uj Theologia“ rovására kell írunk. Könyve oly ismeretes nálunk, hogy e helyt csak röviden szólok hozzá. Tárgya az, hogy a kersztény vallás magában fejlődés, hogy az Istennek az emberiségben való ez élete bizonyos isteni törvény szerint és az emberiségben létező erővel vagy erővel eszközlött, folytonosan haladó változás. Ezt az értelmezést ritka ékesszólással és világossággal fejti ki. Az Ó-Testamentomnak minden hősei, a Kereszténységnek minden apostolai Sz. Páltól Beecherig³⁾ fejlődés fiai, korai és helyzeteik termékei, a mult idők gyümölcszei, egyéni személyiségek lángjától világítottak. Méh-ként folytatja Dr. Abbot a röptét — egy természetfeletti eseten

¹⁾ Theologiai műszóval: *Circumincessio*. — „Circumincession: The reciprocal existence in each other of the three persons of the Trinity“ (*Cassel, Encyclopaedic Dictionary*.)

²⁾ *The Evolution of Christianity*. By Dr. Lyman Abbot. Boston 1893. Houghton, Mifflin et Co

³⁾ Henry Ward Beecher, egyházi kitünő szónok s a rabszolgaság eltörlésére törekvő nemeslelkű csoport tevékeny tagja. F. j.

kivül — szakadatlan vonalon. Jézusról magáról — mit mondjunk? Dr. Abbot álláspontja az követelné, hogy Jézus is azon értelemben legyen fia a fejlődésnek, a melyben más hatalmas és szent emberek, a kikről szól. Ki kell vala mutatnia a Héber hit geniusa összeütközését a Római imperializmussal, tiltakozását a Jéruzsalemi formalitás ellen és hogy miként tűnik fel páratlan adományoktól körözve, miként nyit utat a világ legfelsőbb tanítójának. De nem! Itt, és csakis itt, megszakasztja Dr. Abbot a fejlődés lánczát és arról beszél, hogy „a Véghetetlen (Infinitum) behatol“ s a mint kivehetem legelőször hatol be --- „az emberi életbe“. Részemről azt hiszem, hogy az Isten emberek myriadjába hatol bé és az emberi élet és gondolkodás történelmét, mint fejlődést csak oly értelemben lehet tárgyalni, ha teljesen elismerjük, hogy az emberi lélek szabad kezdeményezéssel működik és hat a társadalomra. De bizonyos vagyok arról, hogy oly érv, a mely a fejlődés fonalát az emberiség minden korain át kezén tartja és egy magasztos és válságos mozzanathoz érkeve, ott elejti, philosophiailag értéktelen és criticailag nyavalyás.

Dr. Abbot az Istennek Jézushoz való viszonyát minden más emberhez valóétól azzal akarja megkülönböztetni, — hogy mint mondja -- a többi próféták esetében az Isten az embernek szólott, holott ebben az esetben Jézusban szól. Nem lehet ennél szabatosabb példája annak, hogy mikép lovagol az Uj Theologia egy szólamon (phrase). Tíz fiatal prédikátor közzül kilenczen, a kik örvendenek, hogy ó tömlőkbe tölthetnek uj bort, és tanulékony olvasók közzül, a kik szeretik maguk eléhaladottaknak tartani anélkül, hogy Unitarismus gyanujába essenek, teljesen ki lesznek elégitve ezzel a hajszálnyi különbséggel. Ez elismeri, hogy az Isten nyilatkozhatik másoknak, de Krisztust merőben elkülöníti. Ily színbe öltöztetni a dolgot, nagyon kényelmes és alkalmas eljárás, hallatszott is kétségkívül ezer meg ezer papszékről, a mióta megadta neki Dr. Abbot a szót, papolók és hallgatók nagy örömére. Az Isten a prófétáknak szólott, Krisztusban szólott.

De vajon van-e valódi értelme? Minthogy az Isten nem szájjal és ajakkal, hanem mint szellem szellemileg szól, bajos megmondani, hol történik a szólás az emberben. A *nek* és *ben* különbségét nem lehet máskép értelmezni, mint a külső és benső közöttit. De Isten szózata az emberhez soha sem lehet külsőleg, hanem csak bensőleg. Hogy miképp vegyíti magát Isten az ember lelkébe, s miképp önti belé gondolatát az ember gondolkodásába, azt éppen lehetetlen ki-találni és a metafizikai ábrándozások a Logosról és a Sz. Lélekről

csak otromba kisértmények megmagyarázni a megmagyarázhatlant. Az Istennek hozzánk járulása módját nem lehet definiálni. Hanem mikor az Isten embernek szól, az emberben szól. Ha Mózesnek szólt, Mózesben szólt, és ha Jézusban szólt, Jézusnak szólt. És bár különböző módon és mértékben, de szintugy Mózes által mint Krisztus által szólt a többi emberfiának.

Dr. Abbot még másképp is, ama mozgalmat nagyon jellemző módon növeli a zavarunkat. Kiszélesíti a „Krisztus“ név jelentését. Krisztus neki néha történelmi személyiség: Názáreti Jézus. De továbbat azt mondja, hogy „a megtestesülés (*incarnatio*) nem elszigetelt külön esemény (episode).“ — „Az Isten nem úgy ment át az emberi életen, hogy egy ajtón be s a másikon kimenjen: belejött az életbe s töltögeti magával. E szerint Krisztus örökös jelenlét, örökön élő Krisztus.“ Én azt értem ez alatt, hogy az Isten más emberekbe is menvén be, ezek is Krisztussá válnak. Szeretném már tudni, vajon ez a másodrendű Krisztus *Isten-e*, mint az eredeti és hogy ez az egybegyűjtött emberi Krisztus második személye-e a Háromságnak?

* * *

Tiszt. David Nelson Beach könyve: az Ujabb vallásos Gondolkodásról¹⁾ érdekesebb előttem, mint valamennyien, a melyekről szóltam. Nem mintha oly követelő volna, mint a Wood úré, vagy oly ügyes, mint a Dr. Abboté, de bizonyos tág és üdítő légköre erőélesztő (invigorating). Nem oly apologeta a ki tartozkodva tudatná, hogy ugylátszó heterodoxiája mellett jó darab orthodoxia van reáragadva. Olyan, mint az „erős férfi, a ki vigad az ut futására.“²⁾ Igaz, hogy csüngnek a tagjain a hagyományosságnak (traditionalism) némi foszlányai, de ő azokat nem szorongatja magához. Ha gátolnák utjában, lerázza magáról s tovább siet, mint Isten és igazság bajnoka. Fiatal embernek tartom s oly elmealkatot (dispositio) látok benne, a mely haladást jósol s odavezeti őt, a hol tágabb láthatárhoz és tágabb hirhez jut, mint a hova eddig érkezett. De ebben a cikkben nem az a kellemes tisztem, hogy dicsérgessek, hanem az a kötelességem, hogy kimutassam, a hol látni vélem, az erősnek is a gyengeségét. Nem oldhatom fel Beach urat bizonyos következetlenségek, eszelési hibák, tévovázások — bár kevesebbek — vádjai alól, a melyet az Uj Theologia többi bajnokai ellen emeltem.

¹⁾ *The Newer Religious Thinking?* By David Nelson Beach. 1893.

²⁾ Zsolt. XIX. 5. — „Exultavit ut Gigas ad currendam viam.“ (Vulg.) — „Er freuet sich, wie ein Held, zu laufen den Weg.“ (Luth.) F. j.

Leginkább mutatkozik a botorkázó szokás abban, a hogy a Sz. Írás tekintélyét tárgyalja Beach ur. Gyakran szól ékes beszéddel a mellett, hogy az Isteni kijelentéshez más uton is juthatni, mint a Biblia betűjén át. De sohasem áll egyenesen szembe azzal az alapvető kérdéssel: van-e a Bibliának más tekintélye, mint a mit a mai ember eszével és lelkiismeretével való egyezéséből veszen? Egy felől, minden orthodox írónak szokása oly *a priori* tekintélyt tulajdonítani a Bibliának — vagy mindenesetre a Bibliából ismert Krisztusnak — a melynek parancsa előtt térdet, fejet kell hajtania észnek és lelkiismeretnek. Másfelől széltiben elismert igazság (truismus), hogy sem Bibliának sem Krisztusnak oly *a priori* tekintélye nem lehet; minthogy csak ész és lelkiismeret használatával győződhetni meg bármely tekintély létezéséről. De Beach ur tétováz a két állítvány között, vagy ellahgyja, hogy láttassék tétovázni. Az Istennek a világegyetemhez való gépies viszonya ellen vitatkozván azt hozza fel, hogy „az ellenkezik a Bibliának szabályzó kifejezéseivel“. Az ember rendeltetését illetőleg pedig azt mondja, hogy „az ujjabb vallásos gondolkodás nem fog térdet, fejet hajtani a Sz. Írást felületesen magyarázó állítványoknak.“ Szeretném tudni vajon hajt-e térdet, fejet a Sz. Írásbeli nem felületesen magyarázott állítványoknak? Hihetőleg hajt, mert azt adja hozzá írónk, hogy nem bókol semmi olyan állítványnak, a mely nem egyezik meg az embernek (többek közt) a kellően használt Bibliából merített fogalmával — a mi ugy vélem, magában foglalja, hogy bókol a kellően használt Bibliának. Megint azt erősíti, hogy az ujjabb vallásos gondolkodás hivatva érzi magát „szintugy a Természet könyvére, mint a Kegyelem könyvére; az emberiség történelmére, mint az Izrael népe történelmére; a világ mostani életére, mint a prófétáktól és apostoloktól ihletett életre ügyelni.“ Szeretné tudni az ember, hogy ha a Biblia tekintélye egyet s a többi tekintélyek mást találnának tanítani, melyiket szándékszik követni az az ujjabb vallásos gondolkodás, vagyis inkább, hogy micsoda elü (principium) szerint választ köztök? Még egy. Szerzőnk azt mondja, hogy „a miket a Biblia tanít a világ eredetéről s egyebekről, nem történelmieks és betüszertintieks, mint krónikák, hanem szellemieks és erkölcsieks, mint poemák.“ Kérdés, mit gondol a felől, hogy amaz írók betü szerint értették-e, vagy pedig csak mint poemákat akarták értetni.

A Háromság felől, ugy látszik, nincs kétsége Beach urnak. Bevallja az igaz, hogy a háromságot illető *credo* i adatok „esetlenül vannak kifejezve, és a tanítvány (*doctrina*) helyébe bálványt (*idolum*)

állítottak.“ De — azt írja — „Isten, mint Atya, Fiu, Szent Lélek, meg van a Bibliában“, és ismét: „az Istenről ugy szól a Biblia, mint Atyáról, Fiuáról és Szent Lélekről.“ Mivelhogy pusztá véleményét nyilvánítja Beach ur, csak azt adhatom eszére, hogy a Biblia olvastában még nem menekült meg merőben a hagyományosság nyögétől.

Örömmel vallom meg, hogy ez az erőteljes prédikátor egészen ment attól a gonosz Skepticismustól, a mely kétli az embernek az Istennel való közösülésre veleszületett tehetségét, a mely Skepticismus, a mi oly sok orthodox és fél-orthodox theologiánk rejő forrása. „Jézus“ — azt mondja ő — szerető érintkezésben van az Atyjával. Nem kapta azt kerülő uton Mózesztől vagy Ésaiástól, hanem közvetlen öntudatából. És megkapván, az Istenről való sok hagyományos fogalmat elsepert sokak botránkoztára. Az újabb gondolkodás hasonló észjárásu. Ugyyszólva, látja az Istent és gyűlöli a bálványokat, a melyek bitorolták a helyét.“ A ki ezeket írja, nincs messze attól a tiszta világtól, a melynél az emberek, eldobva minden hagyományosságot tisztán látják, hogy Jézus izenete az Isten atyaisága, hogy azt az atyaiságot minden szerető lélek valósíthatja, hogy, ha valósította és életébe beszötte, theologiák, Bibliák, maga a Krisztus másodrendűekké válnak — csak mint eszközök, nem czélok — mert az Isten mindenekben minden.

Egész cikkem tartalmát összefoglalva: a hol az „Uj Orthodoxia“ teljes és következetes, ellenkező és egymással megférhetetlen két irányban teljes, de oly ellenmondásokba keveredik, hogy futtában is kiolvashatni. Ily tulajdonságu a Dr. Fairbairn szörnyü tudós könyve. De biz az Uj Orthodoxia rendszerint nem teljes és az igenis szembetünő ellenmondásokat fogalomnevek bizonytalan használatával és tökélytelen értelmezésekkel takargatja. Ennélfogva egy féligmeddig való orthodoxiával jó egyetértésben álló szabadelvűség kellemes bényomását hagyja maga után; de béna embert nem segít át a theologiai lépcsőken.

Beach ur a theológiának csillagászattól kölesönzött képmását (metaphora) adja nekünk, a miben Dr. Martineauval találkozik öszsze, a ki azt a Manchester Collegenak Oxfordi megnyitása alkalmával használta. A mig a Ptolemaeusi-rendszer volt az uralkodó, azt tartották a csillagászati elmélet alapjának, hogy az égi testek kristály gömbökben keringenek a középpontban nyugvó föld körül. De midőn a szemmeltartás (observatio) mindig több és különbféle mozgást fedezett fel a csillagok között, és azok a mozgások a Ptole-

maeusi rendszerrel megegyeztethetők nem valának, a tudomány tanítóí a nagy köröket apróbb körökkel és fiókkörök¹⁾ untalan növekedő számával ruházták fel, a mi a zavart még zavartabbá tette. Egyszer azonban a Copernicus-féle csillagászat hajnala hasadt és kiderült, hogy a korábbi rendszer alaptanitmánya hamis.

A magasztos új fogalom kiturta a régít s a csillagászat a költeménytől távozva és az igazsághoz állva minden elékezés közt, a melyeket valaha tettek, a legnagyobbat tette. Miben állott a fiókkörök (epicyclus) alkotóinak a tévedésök? Abban, hogy egy régi költeményt ki akartak foltozni, a helyett, hogy megkérdezték volna maguktól, vajon igaz-é az alap? Toldoztak-foldoztak, a helyett hogy új mivert alkottak volna. Azt lehetett volna — az igaz — ellenvetni, hogy oly elterjedt, állandóul őrzött tanitmánynak, mint a Ptolemaeusé, tényies igazsághban kellett gyökereznie, hogy nem tartott volna oly sokáig, ha nem elégítette volna ki az emberi elmének némi szükségletét és nem elégithette volna ki, ha alapjában nem igaz. Kétségkivül okoskodtak is így és az az érvelés tovább nyújtotta a rendszer életét.

Forduljunk most az új theologusokhoz. Az ő Ptolemaeusi feltevésök kettő: az első a Háromság tanának alapos igazsága; a második a Szent Irás, vagy legalább Krisztus kivételes tekintélyének alapos igazsága. A jelenkori criticismus, bölcelem, tudomány és mindenek felett a jelenkori józan ész részéről szolgáltatott tények sokszoros hadirendbe állottak ki, hogy kivegyék erejéből azt a két tanitmányt. Dr. Fairbairn egyedül fogadja el azokat a tényeket, és derekasan tartozkodik fiókkörök alkotásától. A többiek azzal töltik az időt, hogy sűrűn alkotják a köröket és fiókköröket és serényen kapnak a tényeken, de úgy bánnak el velök, hogy megmentésük eredeti hypothesiseit.

A Háromságtant ezifrázó fiókkörök számosabbak mintsem felsorolhatnók és mindenkinek van egy adagja belőlök, a melyről jót áll, hogy nem görbit az eredeti körön; holott csak annyi bizonyos, hogy a mily színekbe ők öltöztetik a dolgot, sem egyházi atya²⁾, sem tizenhatodik százbeli reformator nem ismerne benne arra a tanitmányra, a melyet ők megmenteni szándékoznak.

Ha emberi hiu képzelés az, hogy Egy Isten Három Személy legyen vagy lehessen; annak a felvételnek semmi magyarázata vagy módosítása nem vezet igazságra. Ha emberi hiu képzelés az, hogy

¹⁾ Cyclus, epicyclus.

²⁾ *Patres ecclesiastici*. A kereszténység első időszakjabeli vallásos írók.

az Isten emberi irodalmat megőriz minden tévedéstől, annak a felvételnek se tágitása se szűkítése nem vezet igazságra.

A Theológiának, hogy haszonvehető legyen, teljesnek és következetesnek kell lennie. És hogy az lehessen, alapvető kérdésekkel kell kezdődnie s állítványok kifejezésében minden lazaságtól és kétértelműségtől mentnek kell lennie.

Mély tisztelettel viseltetem az Uj Theologusok jelleme iránt; szabadelvűségök valódi örömet szerez nekem; bátorságukat bámulom; de mind a mellett, még bátrabb, teljesebb és következetesebb eljárásra merem biztatni őket. Meg vagyok győződve, hogy ha ráállanak, észre fogják venni, hogy a mely mértékben hiszik valóban az emberek Jézus egyszerű üzenetét, hogy az Isten „Atyánk“, a ki — a mint ez a név magában foglalja — minden, sőt több mint minden szeretettel viseltetik az ő gyermekei iránt és ezek is hozzájárulhatnak, azon mértékben fog egy természetfeletti Biblia, egy Isten-Krisztus, egy Isteni közbenjáró, az orthodox theológiának egész alkotmánya összeroskadni és egy fényesebb, dicsőbb nap világába beléolvadni.

A mióta cikkemet megírtam, olvastam Dr. Whiton barátomnak egy érdekes essayjét, a melyben ő „Módot“ nyújt a „Trinitarius vitából való kimenekülésre.“¹⁾ Melegen rokonszenvezek azzal a szép általánossággal (catholicity), a melyet Dr. Whiton nyilvánít a Trinitariusok és Unitariusok megbarátkoztatása végett. De meg vagyok győződve, hogy csak úgy lesz biztos a barátság, ha az értelmi eltérés mellett a szellem egysége elismertetik és ez az őszinte elismerés szilárdabb barátságot szül, mint bármely alku, a melynél fogva a Trinitarius nem ragaszkodnék neki igaznak tetsző bizonyos állítványokhoz, az Unitarius pedig ráállana bizonyos más állítványokra, a melyek neki kéteseknek tetszenek.

Dr. Whiton azt az állomást fogadja el, a melyet Dr. Martineau tűzött ki abban a beszédében, a mely annak idejében nem kis lármát ütött az Unitariusok közt és későbbre egy vallásos lapban²⁾ nagy figyelmet keltett és a Dr. Martineau „Essay-iben³⁾ is megjelent. Dr. Martineau első lenne, a ki elismerné, hogy az angol Unitariusok az ő „Trinitariusi vitából való kimenekülés módját“ nem fogadták kedvezőleg

¹⁾ A Way out of the „Trinitarian Controversy.“ — New World. 1893. Septemb.

²⁾ Christian Reformer.

³⁾ Essays, Reviews and Adresses. By Dr. Martineau Lond 13 . .

Az a békeszerződés (eirenikon), a melyet Dr. Martineau és Dr. Whiton, mindenikök a maga részéről ajánlanának, abból az állítványból indul ki, hogy az Atya Isten az ő eredeti valóságában,¹⁾ magában létező²⁾ és viszonytalan (absoluta) Istenség, mindennek a mi van, végtelen kútfeje, a kit csupán csak a tőle eredő hatásokról (power) és jelenségekről lehet ismerni.

No már, az persze igaz, hogy a Niceai theologusok ebben az értelemben vették az „Atya“ fogalomnevet (term); de nem kevésbé igaz az is, hogy Jézus, midőn ezt az emberi érzelmektől hevitett, házias eszmetársulatoktól élénkitett a mindennapi élet indulataitól gerjedező fogalmat elfogadta, nevéül az „Atya“ szót mint olyat választotta, a mely jobban jelöl szeretetet, gondviselő védést, hozzájárulást, szellemnek szellemmel való közösülhetését az Istenség részéről. Jézus kétségkívül nem vala metaphysikus és nem tőn különbséget a „viszonytalan (absolute)“ és „viszonyos (relative)“ Isten között, mint a jámbor metaphysikusok szoktak. De ezt az ő forró kegyességében, szívének az emberiségért való dobogásában alkotott szót felkapni és értelmeztét éppen annak a hogy ő élt vele, ellenkezőjére és ellenmondójára csavarni, az menthető lett volna oly emberekben, a kikben a görög iskolázás felülkerült a Héber tanítvány-ságon; de bajosan menthető azokban, a kik az iskolák száraz vitatkozásaitól menekülni és „Jézushoz megtérni“ kívánnak.

Az is persze igaz, hogy a bölcelem kénytelen az Istenre nézve „ismerhetlenséget“ vallani bé. De az sem kevésbé igaz, hogy a bölcelem minden gondolati tárgyban ismerhetlenséget kénytelen bévallani. Istent és embert, világegyetemet, növényt s követ csupán csak „a tőlök eredő hatásokról, jelentőség-kről ismerünk.“ Nincs kétség benne, hogy jó eszünkbe juttatni ottan-ottan a „noumenon“-ról³⁾ való állandó tudatlanságunkat, és kiváltképpen jó az emberi gondolkodás legeslegmagasabb tárgyára nézve. De a vallás az életnek cselekvői (practical) oldalával foglalkodik. Imádásunkkal, vallásos érzelmeinkkel, engedelmeskedésünkkel, szeretetünkkel a minket környező világegyetemnél és lelkünknek benső közösülésénél fogva ismert Istennek tartozunk. Jézus azt tanította, hogy azt az Istent „Atyának“ nevezzük, és én nem szeretnék elállani attól az oly sugallatos⁴⁾, oly gyönyörű, oly lelkesítő, oly világos jelentésétől a vé-

1) Primeval Essence.

2) Self-existent.

3) „Ding an sich“, Kant műszava.

4) Suggestive.

gett, hogy egy Ismeretlen Viszonytalanét tulajdonítsam neki és a „Fiu“ és „Sz. Lélek“ neveket az Istennek az „alak és élet külső világában“ való nyilvánulása között osszam meg. És én sokkal többre becsülöm az „Isten Fia“ nevet abban az értelemben, a melyben Jézus és az Új Testamentom éi vele, mely szerint az Jézusra s fokozatosan minden emberre alkalmaztatik; mintsem abban, mely szerint az, az „alak és élet külső világbeli Isteni hatalmat“ jelölné. Kikérem alázatosan magamnak a Háromságtan állítását, a mely a Fint csak a külső világban látja, holott a Sz. Lelket a bensőben ismeri el uralkodónak. Ha Jézus tarthat valami igényt ahhoz, hogy Istenségnek ismerjük, az éppen abban áll, hogy ő öntudatunk benső világában tevékeny.

Nem hozom kétségbe, hogy az Istent lehet gondolni, 1) megválvá a benső vagy külső világegyetemtől, 2) mint a ki a külső világegyetemben működik, 3) mint a ki a benső világegyetemben működik. De fennyen állítom, hogy ennek az Istenről való hármás nézetnek semmi nyomma sincs Jézus beszédeiben; állítom, hogy „Atya“ és „Fiu“ nevek nem felelnek meg az Istennek az 1) és 2) nézet szerinti ismeretének. Merem továbbat állítani, hogy azoknak, a kik a vallás ügyébe új életet kívánnak önteni az embereket inkább arra segíteni kellene törekedniök, hogy az Istenséget három felől tekintve egynek gondolják, mintsem hogy az egy Istent hármásnak gondolják.

Dr. Whiton itt is, egyébütt is nagyon komolyan sürgeti, hogy az a körülmény, hogy a Háromságтана az egyházban elannyira megörögzött, annak a bizonyága, hogy állományos (substantiel) igazság rejlik benne. Én inkább annak tartom a bizonyosságának, hogy bizonyos értelmi vagy szellemi szükséglet kielégítése végett keletkezett az a tan; fenmaradván mindig az a vitatandó kérdés, vajon azokat a szükségleteket a kereszténységnek egyszerűbb bémutatása nem fedezhetné-e.

Az értelmi szükséglet, melynek a fedezésére vállalkozik a Háromság tana: a Viszonytalan Istennek a Feltételes Világgal való kapcsolata¹⁾. De ez csak más ruhába öltözteti és nem oldja meg azt a mysteriumot; minthogy akárhány közbenjárót igtassunk is a Végtelen és a Véges közzé, azzal nem lesz biztosítva az átmenet egyiktől a másikhoz és a mélységes szakadást emberi gondolkodás nem bírja áthidalni.

A szellemi szükséglet a melynek fedezésére vállalkozik a Há-

¹⁾ The connection of the Absolute God with the Conditional World.

romság tana, egy oly Isten, a kit ismerhetünk és szerethetünk és a kivel közösülhetünk. Ennek nem érezte hiányát a Krisztus kereszténysége, a ki az Atyát adta Istenül és arra biztatott, hogy könyörögésünkben szóljunk hozzá és bizzunk az Ő mindent beölelő szeretetében. A hiány akkor támadott, mikor a görög metaphysikusok befátyolozták az Atya arcát s örökös elszigeteltségbe tolták félre gyermekeitől.

Mindaddig, míg az emberek nem fogják Jézus egyszerű theismusát hinni és az örök, mindenütt jelenvaló Atyát úgy ismerni és szeretni, a mint ő ismerte és szerette, fenmarad a Háromság tana.

Richard A. Armstrong-tól,
DR. BRASSAI.

Az én imádságom.*)

Teremtő Isten, gondviselő mennyei édes Atyánk! imé megihletődve vesszük ajkainkra szent nevedet! Egeket látunk fejünk felett . . . . A magas egeknél tovább, fennebb és magasságra, a hit világába szállanak a mi lelkeink. Közel és minél közelebb szeretnénk lenni tehozád. Szeretnők látni kegyelmes orczádat, megcsókolni áldott kezeidet, s leborulni lábaidhoz, hogy hálánkat, gyermeki engedelmességünket keresztényi alázattal mutassuk bé előtted. Feltekintünk! . . . . Napok, holdak, csillagok s ezek milliói függenek a mennynek sátorán. Ezeket mind te teremtetted; ezekben világot te gyujtottál, a tüzet te támasztottad, — lakókkal, talán boldogabbakkal mint mi, te népesítetted bé. . . . A menny dicsőségébe bé nem mehetünk, oda, a hol te lakozól, bé sem pillanthatunk, mert kijelentetted: *nem láthat engem egy ember is élvén.* Mikor csillagról csillagra szállunk, képzelődésünk elfárad, — mikor bolygók útain járunk, lelkünk szárnyai töredezni és hullani kezdenek; visszatérünk a magasból s leszállunk a földre, a honnan felemelkedtünk. Ez a föld, ha lelkünknek nem is elég, testünknek bizonyára elég leszen. Ugy is itt alant elég jelei vannak lételednek, elég bizonyosságai hatalmadnak, elég hirdetői gondviselésednek. A hegyek és havasok magaslatai, melyeken az ég úszó szárnyai a fellegek megpihennek, — a völgyek és terek, a bérczek és halmok változatai, melyek áldásain emberek és teremtmények seregei táplálkoznak, és még annyi minden, a mit elékszámolni nem birunk, rólad beszélnek, *a mint az egymás után következő napok és éjszakák, időök és esztendőök.* A tengerek, melyekkel a földet *mintegy abronccsal körülvetted,* a folyók, melyeket felfakasztottál, hogy e nagy testben az életet keringésbe tartsák, — és minden a mi van, elég hódolatra, tiszteletre és imádsásra buzdítanak bennünket.

Atyánk! egy vízcsepp is tüköre teremtő és megtartó hatalmadnak, mert ebben is teremtményeid seregei élnek és lakoznak. Egy

*) Elmondotta a szerző Tordán 1895. május 5-én, 59 éves pap-sága jubileumán.